

Riba Teorisi *

Ziuaddin AHMAD

Çev.: Ali Rıza GÜL

Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslâm'da ribanın kesin olarak yasaklanması hakkında iki [farklı] görüş olamaz. Ancak bu terimin manası ve açıklaması ile ilgili görüş ayrılıkları vardır. Bu makale, bu problemi İslâm öncesine ve İslâm'ın ilk dönemine ait kanıtlara dayanarak tartışacaktır.

Ribanın, İslâm öncesine ait, borç isteyene ödünççü (lender) tarafından ödünç verilen paranın veya malın ikiye ya da üçe katlanması şeklinde cereyan eden ticarî bir uygulama olduğu görünmektedir. Öyle ki, zaman geçtikçe borçlu ödünççüye, borç aldığından birkaç kat fazlasını ödemek zorunda kalırdı. Bu da hayatî ihtiyaçlarını karşılamak için para veya mal olarak borçlanan insanların büyük bir ekonomik sıkıntıya düşmelerine sebep olurdu. Bu uygulama *Cahiliye Ribası* şeklinde terimleştirilmiştir; bu terim özel bir anlama sahiptir ve ileride açıklanacaktır. İslâm'dan önceki Arap toplumunda özellikle *altı malda* –ki, bunlar altın, gümüş, buğday, arpa, hurma

* Pakistan'da faaliyet gösteren İslâmî Araştırmalar Enstitüsü'nün yayın organı *Islamic Studies* (İslamabat, vol. XVI, No: 4, Winter, 1978, pp. 171-185) dergisinde *The Theory of Riba* adıyla yayımlanan bu makale, İslâm'daki riba yasağını ve banka faizinin bu yasak kapsamına girip girmediğini ele alan önemli araştırmalardandır. Makaledeki görüşler Pakistanlı yazarın kendisini bağlamaktadır. Bu çeviride bizim amacımız, onun görüşlerini olduğu gibi nakletmekten ibarettir. Bu yüzden görüşlerini eleştirmeden Türk okuyucusunun istifadesine sunmaya özen gösterdik. Farklı düşünmemize rağmen sırf makalenin orijinalini yansıtması için yazarın dipnotta kaynak kullanımında izlediği metodu bile muhafaza ettik. Tercümenin daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli yerlerde çift köşeli ayraç işareti ([]) içerisinde küçük açıklamalar ekledik.

yasağı bu işlemleri kapsamamaktadır. Muhtemelen bunun sebebi, bu işlemlerin yol açtığı ekonomik haksızlığın cahiliye ribasının neden olduğu durum kadar şiddetli olmamasıdır. Fakat riba yolları tamamen kapansın diye, Peygamber'in *sünneti* altı malla ilgili bütün riba uygulamalarını gayr-i meşru saymaktadır. Bu yüzden bu, *Sünnet Ribası*, önceki de *Kur'ân Ribası* olarak terimleştirilebilir.

Dikkat edilmelidir ki, cahiliye ribasının haramlığı *kat'î*dir, yani Kur'-ân'ın açık bir nassı tarafından konulmuştur, bu yüzden gayr-i meşru oluşu üzerinde farklı görüş ileri sürme imkânı yoktur. Fakat kat'î delil yetersizliği sebebiyle sünnet ribasının gayr-i meşruluğu bu kadar kesin görülmemiştir. Bu yüzden Müslüman hukukçular onun kapsamı ve açıklaması hususunda bazen görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Şimdi banka faizi, özellikle de ticarî banka faizi meselesi bazı akılları karıştırmaktadır. Bu, cahiliye ribası mıdır, dolayısıyla kesin olarak yasaklanmış mıdır; yoksa sünnet ribası olarak mı değerlendirilmelidir? Veya bu, [yukarıda] zikredilen iki riba türünden de farklı olarak mı değerlendirilmelidir? Bu problem tarafsız bir bakış açısı gerektirmektedir.

İzleyen sayfalarda bu problemi genellikle Kur'ân ayetleri ışığında çözümlenmeyi düşünüyoruz. Ancak bazı noktaları açıklarken tezimizi tarihî verilerle destekleyeceğiz. Kavram kargaşasına meydan vermemek maksadıyla, riba terimini açıklamak için kullanılan tefecilik (usury) ve faiz (interest) gibi kelimeleri çok sık kullanmaktan dikkatle kaçınacağız. Bizim çalışmamız, cahiliye ribasının tefecilik veya faizle aynı mı, yoksa bunlardan farklı mı olduğunu ortaya koyacaktır.

Riba el-Câhiliyye [Cahiliye Ribası]

Sözlükte riba kelimesi, artma (*el-ziyâde*), büyüme (*el-numuv*), yükselme (*el-irtifâ'*), yücelme (*el-uluw*) vb. anlamlara gelmektedir. Bu anlamların Kur'ânî kullanımında yeterli miktarda örneği vardır.¹ Ribanın teknik anlamına (yani, gayr-i meşru olduğu ilan edilen işlemin anlamına) gelince, Kur'ân özel bir riba muamelesi çeşidini belirtmemektedir; çünkü gayr-i meşru ilan edildiği zaman insanlar bunun ne anlama geldiğini gayet iyi bilmekteydiler. Kur'ân'daki *el-riba* (*el* öneki ile belirteçli) kelimesinin İslâm öncesi dönemde rağbette olan riba muamelesi çeşitlerini ifade ettiği genellikle kabul edilmektedir. Mekke fethedildiği gün Peygamber'in söylediği o meşhur sözünde de bu belirtilmektedir: Dikkat edin! *Cahiliye ribası* kaldırılmıştır.²

¹ [İbn Manzûr], *Lisâni'l-Arab*, ل ر ب maddesi; [et-Taberî.] *Tefsîr [et-]Taberî*, (tah. Şâkir), *Dâru'l-Ma'ârif*, Kahire, 1374 H., VI: 7; Fazlur-Rahmân, *Ribâ and Interest*, "Islamic Studies", (March, 1964), ss. 1-2.

² *Tefsîr Taberî*, VI: 27; İbrâhîm Zekiyu'd-dîn el-Bedewî, *Nazariyyet al-Ribâ al-Muharram fi'l-Sharî'at al-İslâmiyya*, el-Meclis el-A'lâ li Ri'âyat al-Furû' we'l-Âdâb we'l-Ulûm el-İctimâiyya, Kahire, 1383/1964, ss. 31, 46.

Her ne kadar Kur'ân, cahiliye ribasının herhangi bir özel tanımını veremese de, [biraz sonra] görüleceği gibi, farklı vesilelerle vahyedilen oldukça fazla sayıdaki riba ayetinde onun ayırıcı özellikleri ortaya konulmaktadır. Bu yüzden onun tanımının yapılabilmesi için ilgili ayetlerin o döneme ait deliller ışığında dikkatli bir şekilde tetkik edilmesi gerekmektedir.

Biz, vahyedilen on iki riba ayetinden yalnızca dokuz tanesi üzerinde duracağız; çünkü kesin riba yasağını bunlar açıkça kapsamaktadırlar. Bunlar, Âl-i İmrân Suresi'nin 130-131'inci ve Bakara Suresi'nin 276-282'nci ayetleridir. Geri kalan üç ayetten Rûm Suresi'nin 39'uncu ayeti ekonomik bir kötülük olduğu için ribayı kötülerken, Nisâ Suresi'nin 161-162'nci ayetleri riba aldıkları için Medinelî Yahudileri kınamaktadır.

Ancak Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra İslâm zafere ulaştığı zaman, Âl-i İmrân Suresi'nde bulunan ilk vahiy şu ifadelerle gelmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Ey iman edenler, ribayı ikiye, sonra tekrar ikiye katlanmış olarak almayın, Allah'a karşı görevlerinizi yapın ki, başarılı olasınız [Âl-i İmrân (3), 130].

Daha sonra Bakara Suresi'nde (II: 276-82) bu yasağın daha da güçlendirilmiş, buna vurgulu bir biçim verilmiştir. Âl-i İmrân Suresi'ndeki riba ayetleri, bu [nüzul] sıralamasına göre vahyedilen ilk ayetlerdir. Bu yüzden biz önce bu ayetleri incelemek zorundayız. Bu konuda Taberî [şunları] kaydetmektedir:

Borcunu zamanında ödeyemeyen bir borçlu, [ödemeyi] taahhüt ettiği fazlalık mal karşılığında [borcunu] daha ileri bir süreye ertelemesi için ödünççüsüne (his creditor) başvururdu. Müteakip paralel sürelerde borcun miktarı çok artardı. Bu artış, ödünç alınan paranın miktarı ve ödünç alınan hayvanın yaşı yönünden olurdu.³

Buradan hareketle, Kur'ân'ın yalnızca zamanın geçmesiyle ana mala birkaç kat hâlinde uygulandığı şekliyle İslâm'dan önceki riba çeşitlerini haram kıldığı düşünülebilir. Diğer riba muameleleri, sözgelimi, tahminen anamalı birkaç katına çıkarmayan altı malla ilgili muameleler cahiliye ribası olarak değerlendirilmez ve dolayısıyla haramlığı onunla aynı kuvvette değildir. [Bu muameleler] Şeriat tarafından başka bir delille, yani açıkçası Kur'ân'dan daha az güçlü olan *Sünnet* deliliyle yasaklanmıştır.⁴

İslâm öncesi dönemde âdet olan riba fiili hakkındaki bilgi kaynaklarımız analiz edilirse, cahiliye ribası ile bir an için de banka faizi de dâhil

³ *Tefsir Taberî*, VII, 204-205. Taberî bu açıklamayı, Âl-i İmrân Suresi'ndeki [riba] ayetleri ile ilgili olarak yapmıştır:

يعني بذلك جل ثناؤه... وذلك هو الربا أضغافاً مضاعفةً فتهاجم الله في إسلامه عنه... إنما كان الربا في الجاهلية في التضعيف والسنة.

⁴ Bedewî, *Nazariyye*, ss. 31-32, 46-47; Fazlur-Rahman, *Ribâ and Interest*, 33-34 vd.

olmak üzere diğer riba muameleleri arasında yukarıda [da işaret edilen bazı] farklar bulunduğu şu gerçeklerden ortaya çıkarılabilir:

(i) İslâm öncesi dönemdeki ikişer kat şeklinde art[ırıl]an cahiliye ribasını tanımlayan yaygın açıklama şöyledir:

İslâm öncesi dönemde riba, bir adamın başka birisinde alacağı olduğunda [alacağıının] vadesinin gelmesi neticesinde gerçekleşirdi; [alacağıının] vadesi geldiğinde alacaklı borçluya, “Ödüyor musun, yoksa artırıyor musun?” diye sorardı. Eğer borçlu öderse, borç miktarı almırdı. Aksi hâlde borçlu [ödeyeceği] miktarı artırır, alacaklı da [vadeyi] daha ileri bir tarihe ertelerdi.⁵

Bu açıklama, ödücün / kredinin ilk vade için ribasız verildiğini göstermektedir. Riba yalnızca ilk vadenin sonunda borçlu borcunu ödeyemediğinde işletilirdi. Bu yüzden cahiliye ribası, daha başta fazlalığın şart koşulduğu [günümüzde] mutad faizli muamelelerden kesinlikle farklıydı.⁶

(ii) Cahiliye ribası ile ilgili *el-deyn*, *el-mâl* ve *el-hakk* gibi terimler, genellikle borcun anlamını açıklamak için kullanılmıştır. Ancak bunlar, borcun vadesinin ödünç neticesinde mi, yoksa satım işlemi neticesinde mi geldiğini açıklamamaktadır. Bu, bazı âlimleri ilk vadede fazlalığın şart koşulduğu faizli borcun yalnızca alım-satım muameleleriyle ilgili ve ilk vadenin dolmasından sonra şart koşulan cahiliye ribasından farklı bir şey olduğunu düşünmeye sevk etmiştir.⁷

(iii) Sonucusu, ancak en basiti olmayanı, Âl-i İmrân Suresi'nin [130' uncu] ayetinde yer alan 'اضمانكم ضمانة' tabiridir. Bazı çağdaş araştırmacılar tarafından bu ayet, İslâm'dan önceki ribanın fakirin aşırı borçlanması sebep olan acımasız bir muamele şekli olduğu, Kur'ân'da da bu yüzden haram ilan edildiği şeklinde açıklanmıştır. [Onlara göre], günümüzdeki banka faizi aynı acımasızlık ölçüsünde değildir.⁸

Öyle görünüyor ki, Âl-i İmrân Suresi'ndeki bu riba ayetiyle ilgili yukarıdaki görüş, özellikle de ilgili delilin yorumlanması hususunda son zamanlarda ortaya çıkan eğilim, Bakara [Suresi'ndeki] ayetlerin desteğinden yoksundur. Biz bu [değerlendirmelerin] ne kadar savunulamaz olduğunu göreceğiz.

[Riba ayetlerinin nüzul] sıralamasına göre en son vahyedilen Bakara ayetlerinde riba terimi, hem *bey'* [satım muamelesi], hem de *sadaka* terimlerinin karşısında yer almaktadır. Bu, İslâm'dan önceki ribanın bir *bey'* çeşidi olmadığını açıkça göstermektedir. Ribanın karşıtı bir terim olan *sadaka* ise uzun boylu bir açıklama gerektirmez. Sadakanın hiçbir menfaat saiki içermediğini söylemek yeterlidir. [Sadaka] dar anlamda cömertlik yapma

⁵ Mâlik b. Enes, *Muwatta'*, K. *el-Buyû'*, Bâb *el-Ribâ*: Krş. Bedewî, *Nazariyye*, ss. 31-32 vd.

كَانَ تَرِيَابِيءَ الْاَهْلِيَّةِ اَنْ يَكُونَ الْجَلُّ عَلَى الرَّجُلِ الْحَقُّ اِلَى اَجْلِ يَأْذُلُ حُلَّ الْحَقِّ
قَالَ : اَنْقَضَى اَمْ تَرِيءُ ؟ اَنْ قَضَاهُ اَخَذَ وَالْاَذَاهُ فِي حَقِّهِ مَرْتَدًا اَلْحَلُّ عَلَى الْاَجْلِ

⁶ Bedewî, *Nazariyye*, s. 32.

⁷ Ay.

⁸ Fazlu'r-Rahman, *Ribâ and Interest*, s. 7.

ve zekat verme faaliyetlerini içermektedir; daha geniş anlamda ise, Müslümanın zihninde sadakaya, yani gönüllü işbirliğine ve şahsî çıkar gözetmeksizin karşılıklı yardımlaşmaya dayalı bir iktisat sistemi tesis edecek ahlâkî bir güç ortaya çıkarmaktadır. *Bey'* ve *ribâ*, sermaye vasıtasıyla alışveriş yapmaktır; her ikisi de hem menfaat saikini, hem de yatırılan sermayedeki artışı içermektedir. Fakat (fiyatın ya da ödücün) ödenmesi veya geri verilmesi için belirlenen zamana karşılık fiyatta ya da ödücün miktarında artırma meydana getirmesi itibarıyla *ribâ*, *bey'* [teriminin] karşıtıdır. *Bey'* de artış içermektedir; ancak bu, zaman faktöründen değil, işlemin bizzat kendisinden dolayıdır.

Bizzat Kur'ân ne ribayı (cahiliye ribası) tanımlamakta, ne de riba kapsamına giren muameleleri zikretmektedir. Bununla birlikte Bakara [Sure-si'ndeki] ayetlerde riba *bey'* [teriminin] tam karşıtı olarak zikredilmektedir. Hem *bey'*, hem de *riba* anamalda bir artış meydana getirir ve her ikisi de kâr saikine bağlıdır. O hâlde bunlar arasındaki karşıtlığın sebebi şudur: Riba, [asıl] miktarı [yani anamalı] üzerine [karşılıksız] fazlalığın şart koşulduğu borçlarla ilgili iken, alışverişte böyle bir fazlalık söz konusu değildir. *منظرة ابن* 'ذراوسا بقية من الرشا' (kolaylık vaktine kadar mühlet verin), ' (geri kalan ribayı talep etmekten vazgeçin), ' *حوله ما سلف* (geçmiş [riba] gelirleri kendine aittir), ' *وإنكم رؤوس أموالكم* (anamallarınız kendinizindir). Bütün bu ayetler açıkça ve hiçbir şüpheye yer bırakmaksızın göstermektedir ki, bu, [karşılıksız] bir fazlalığın -ki, ribanın yasaklanmasının temel nedeni de bu fazlalıktır- şart koşulduğu borçtur.⁹

Deyn Müeccel [Ertelenen Borç]

İbn Cerîr et- Taberî tarafından detaylı bir şekilde ele alındığı gibi, İslâm öncesi farklı riba muamelesi çeşitlerinin bir tahlili, bizi şu sonuca ulaştırır: *Deyn müeccel* uygulaması, -ki bu [deyn müeccel], vade sonunda tespit edilen [yeni] süreye karşılık alacaklının alacağının miktarını artırması şartıyla ertelenen borç idi- [borcun] neticede katlanarak artmasından ibaretti.¹⁰ Ancak Taberî'nin [konuyu] ele alış biçimi şu iki açıdan eksiklik içermektedir:

(i) *Deyn müeccelin* alışveriş işleminden mi, yoksa ödünç muamelesinden mi kaynaklandığı,

(ii) *Riba* artırımı şartının ilk süre için mi, yoksa sonraki süreler için mi uygulandığı açık değildir.¹¹

Bu kapalılık birazdan giderilecektir.

Aşağıda zikredeceğimiz iki muamele şeklinin, İslâm öncesi Arap toplumunda yaygın bir mübadele akdi olarak *deyn müecceli* ortaya çıkaran ana kaynaklar oldukları görünmektedir. [Bunlar];

(i) *Bey'* bi'n-nesie,

⁹ Bedewî, *Nazariyye*, ss. 31-32. [Ayetler için bkz. Bakara (2), 275, 277-280.]

¹⁰ Ae. ss. 33-34.

¹¹ Ay.

(ii) Faiz (increase) şartıyla ödünçtür.

Bey' Bi'n-Nesfe [Veresiye Satış]

Bey' bi'n-nesie, yani üzerinde anlaşılan fiyatın belirlenen bir zaman süresinde ödenmesi [şartıyla] yapılan veresiye satış, genellikle borcun (ertelenen borcun) katlanmasına sebep olan riba muamelesi ile sonuçlanmaktaydı. [Bu sonucu doğuran] *bey' bi'n-nesie* ile normal satış muamelesi en azından yapıldıkları temel şekiller yönünden birbirine benzemektedir. Belki de bu sebeple Kur'an'da ifade edildiği gibi, (*إِذَا بَاعَ مِثْلَ الرِّبَا*) [Alışveriş de riba gibidir. Bakara (2), 275] Araplar *bey'* [satım muamelesi] ile *ribanın* birbirlerinden farklı olduğunu düşünmemişlerdi. Ancak *bey' bi'n-nesie*de ilk vade karşılığında belli bir ribevî fazlalık şartı yoktu.¹² Bu iki muamelenin birbirlerine benzer görünmelerinin sebebi de budur. Fakat gerçekte bunlar arasında hiçbir fiilî benzerlik yoktu; çünkü birisi riba, diğeri normal ve geçerli bir [alışveriş] muamelesi idi. Bu sebeple Allah, birincisinin haram, ikincisinin ise helal olduğunu kesin bir biçimde bildirmiştir.

Burada *bey' bi'n-nesienin* ilk süre karşılığında normal fiyata gerçekten herhangi bir ek gerektirip gerektirmediği meselesi ortaya çıkmaktadır. Mekke ticaret toplumu veya Medine Yahudi cemaati türündeki bir toplumsal yapıda *bey' bi'n-nesie* yoluyla sermayelerini katlayarak artırırların ilk muamelede ticarî mallarının fiyatlarını artırmayı düşünmediklerini beklemek mümkün değildir. Tüketim maddesi kıtlığına maruz halkın genellikle *bey' bi'n-nesie* yoluna başvurdukları da söylenebilir. Bundan dolayı durumu istismar ederek alacaklıların-satıcıların kendi mallarına koydukları fiyat gerçekten hem yaygın pazar değerini, hem de belirlenen vadeye karşılık ribevî fazlalığı kapsamaktaydı.¹³ İbn Abbas'dan ve Said b. Cübeyr'den gelen bazı haberler, *bey' bi'n-nesienin* ilk vadesinde malın fiyatının ribevî fazlalığı da kapsayacak şekilde üzerinde anlaşılan miktarda artırıldığını açıkça teyit etmektedir.¹⁴ Şürenin uzatılmasıyla asıl fiyatta oluşan sonraki artış, gerçekte muamelenin başından itibaren uygulanmaktaydı.

¹² Bedewî, *Naẓariyye*, ss. 34-35.

¹³ Ae., ss. 36-37; Fazlû'r-Rahman, *Ribā and Interest*, s. 5.

¹⁴ İbn 'Abbās, *Tenwîr al-Makâis, el-Durr el-Mansûr*'un kenarında, I: 143:

الزيادة آخر البيع بعد ما حل الأجل كزيادة في أصل البيع إذا بيعت بالائتمنة.
"Satım akdinin sonunda vadenin dolmasından sonraki fazlalık, veresiye satışta satım akdinin başındaki fazlalık gibidir."

Suyûfî, *el-Durr el-Mansûr* (Said b. Cübeyr'in riba açıklaması olarak), II: 71:

كانوا يتبايعون إلى الأجل فإذا حل الأجل زادوا عليهم وزادوا في الأجل
[Belli] bir zaman kesitine [bağlı olarak, yani veresiye olarak] (ribalı) alışveriş akitleri yaparlardı. Vade sonunda onlar (alacaklılar) onların (borçluların) borçlarını da, vadeyi de artırırlardı.

Buraya kadar geçen tartışmalardan *deyn müeccelin* genellikle *bey' bi'n-nesie* uygulamasından kaynaklandığı açıklık kazanmaktadır.¹⁵ Bu [veresiye alışverişi], İslâm öncesi dönemde ribanın yayılmasına hız kazandırmıştır.

Fazlalık Şartı ile Ödünç

Şimdi İslâm öncesi dönemde *bey' bi'n-nesienin*, ribanın sürekli artması sonucunu doğuran *deyn müeccel* için bir temel olarak işlev gördüğü açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu olgu, [belli] bir zaman süresine karşılık anamala ek yapılmasını şart koşan İslâm öncesi ödünç muamelelerinde de bulunmaktadır. 'الذبي يأكلون آتريا' [Bakara (2), 275] ayetini ele alırken Fahreddin Râzî'nin cahiliye ribası hakkındaki açıklaması, İslâm öncesi dönemde *riba* teriminin ödünçte (*karz*) şart koşulan fazlalık için de kullanıldığını açıkça göstermektedir. O önce ribayı iki gruba ayırmaktadır: (i) *Ribâ en-Nesîe* (Kur'ân tarafından yasaklanan borç ribası), (ii) *Riba el-Fadl* (altı malda ortaya çıkan ve sünnet tarafından yasaklanan riba). Sonra da *ribâ en-Nesîe*'nin, hem *bey' bi'n-nesie* uygulamalarından, hem de belirlenen vadeye karşılık şart koşulan belli bir çıkar mukabilinde verilen ödünçlerden kaynaklandığına işaret etmektedir.¹⁶

Kur'ân'ın hicri dördüncü yüzyıldaki meşhur fakih müfessiri Ebû Bekir el-Cassâs, bu konuda çok daha kesin bir tavır sergilemektedir. O, Arapların dinar ve dirhemleri[ni], ödünç verilen parada karşılıklı olarak üzerinde anlaşılan bir fazlalığın [ödenmesi] şartıyla belli bir süre için ödünç vererek riba uygulamayı âdet edindiklerini ifade etmektedir.¹⁷ Bu sebeple İslâm öncesi dönemde parayı çıkar karşılığında ödünç verme uygulamasının *bey'*

كان قبل ان يدخل مال على صاحبه بقول المطلب للطالب زشي في نأجل
وأزبدن على مالك فأذفعل ذلك قبل لهم هذا ربا - قالوا نسوا علينا
أن زدنا في أول البيع أو عند صل المالك

Borcun vadesinin sonunda, borçlu alacaklıya borcun [miktarını] artırması karşılığında vadeyi uzatmasını önererek başvururdu. Bu yapıldığında, onlara (alacaklılara) bunun riba olduğu hatırlatılırdı. Onlar da, 'Akdin başında da, borcun vadesi dolduğunda da artırsak ayndır, bunlar birdir' derlerdi.

¹⁵ Krş. [Bedewî], *Nazariyye*, age., ay.

¹⁶ [Fahruddin el-Râzî], *Tefsir Kebir*, Matbaa el-Hayriye, Kahire, II: 357:

اعلم أن الربا قسمان ربا النسيئة و ربا الفضل. وأصاريا النسيئة فهو الأمر الذي
كان مشهورا زمانا في الجاهلية وذلك أنهم كانوا يذفنون المال على أن يأخذوا
محل شهر قدروا وسعينا ويكون رأس المال باقيا ثم إذا دخل الدين طلبوا المديون برأس
المال فإن تعذر عليه الأداء ..

¹⁷ [Ebû Bekr el-Cassâs], *Ahkâm el-Kur'ân*, I: 465:

bi'n-nesfe uygulaması ile birlikte var olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bu [uygulamaların] her ikisi de cahiliye ribasının ayırıcı özelliklerini oluşturmaktadır.

İslâm öncesi riba fiilinin temellerini belirledikten sonra, şimdi riba ayetleri sıralamasında merkezî konuma sahip olduğu iddia edilen *اجتباة* *أئسلة* 'can alıcı ifadesini ele alabiliriz. Bu noktada hatırdan çıkarılmamalıdır ki, cahiliye ribası, öyle bir riba uygulamasının ismidir ki, [onun ortaya çıktığı] süreçte [akit yapıldıktan] sonraki yıllar boyunca [borç miktarı] katlanarak artmaktaydı. Bunun yanı sıra gösterdik ki, riba süreci boyunca borcun katlanarak artması, gerçekte *bey' bi'n-nesie* ile çıkar karşılığı ödünce dayanan *deyn müeccelden* kaynaklanmaktaydı.

Bu yüzden incelenmekte olan ifadenin, gerçekte ister *ribâ en-nesfe*, isterse çıkar karşılığında verilen ödünç yoluyla olsun, borcu gitgide katlandırarak anamal [miktarına] ulaştırma özelliğine sahip bütün cahiliye Ribası türlerini kapsadığı rahatlıkla söylenebilir. Ödünçlerde olduğu gibi, faiz oranının başta şart koşulmasının veya bir malın *bey' bi'n-nesie* şeklindeki satışında olduğu gibi, ilk fiyatın ribevî fazlalığı –ki, bu [başta] belirlenmemiş olabilir- kapsamasının büyük bir önemi yoktur.¹⁸

Ele alınan ifadenin, riba yasağının yalnızca anamal miktarını kat kat artıran uygulamalarla sınırlı olduğu anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Böylece yasak, anamalı birkaç kat artırma imkânına sahip olmadığı kabul edilen riba uygulamalarını kapsamayacaktır. Gerçekten bu, dinî konuda bilgisi bulunmayan bir kişinin iddiasıdır ve ribanın iktisadî yönleri ele alınmadan reddedilmelidir. [Reddedilme] gerekçeleri şunlardır:

(i) İster ödünçten, ister anamalin katlanarak artmadığı veresiye satıştan (*bey' bi'n-nesfe*) ortaya çıksın, riba ile ilgili bütün işlemlerin, Kur'ân'daki riba yasağı üzerine bina edildikleri, şu veya bu yönden riba olup olmadıklarına bakılmaksızın ilga edildikleri tarihî bir gerçektir. Bu, ister ödünçten, ister veresiye satıştan kaynaklansın bütün riba türlerinin anamalin katlanarak arttığı riba sisteminin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sistem işte bu yüzden bir bütün olarak yasaklanmıştır.¹⁹

(ii) Kur'ân riba sistemini yasakladığı içindir ki, onun daha hafif şekilleri, yani sonraki hukukçularca *el-riba el-hafî* (gizli riba) şeklinde de isimlendirilen *riba el-fadl* [Hz.] Peygamber'in sünneti tarafından ilga edilmiştir.²⁰ Dikkatten kaçırılmamalıdır ki, *riba el-fadlın* [söz konusu olduğu] durumlarda aynı cins malların birbirleriyle biri diğerinden biraz fazla olarak mübadelelerinde alınan malın katlanarak artma ihtimali zayıf da olsa vardır. Bu, ödünç ve veresiye satışta [uygulanan] şekliyle *el-riba el-celî* (açık

¹⁸ [Bedewî], *Nazariyye*, ss. 40-42.

¹⁹ Krş. [Fazlu'r-Rahman], *Ribâ and Interest*, s. 7.

²⁰ Bkz. İbn el-Kayyim, *İ'lâm el-Muvakki'in*, Delhi, 1313 H, I: 200-201.

riba) ile ilgili olarak, 'اضعافاً مضاعفة' ifadesinin bazen katlanarak artmayan ribayı dâhil etmeden yorumlanamayacağını fazlasıyla göstermektedir.²¹

(iii) Tartışılan bu ayet, [riba ayetlerinin nüzulü] sıralamasında en son vahyedilen Bakara [Suresi'ndeki] ayetler çerçevesinde de anlaşılmalıdır. 'وذروا ما بيضى من الربا' (vadesi gelen [alacaklarınızın] henüz almadığınız ribalarından vazgeçin) ve 'ولكم رؤوس أموالكم' (anamallarınız kendinizindir) ayetleri, miktarı ne olursa olsun ana meblağa eklenen herhangi bir fazlalığın caiz görülemeyeceği konusunda hiçbir kapalılık bırakmamaktadır. Aynı zamanda bunun sebebi, böyle önemli bir kanunlaştırmada kanun yaparlara herhangi bir kapalılığın kalmamasıdır. Cahiliye ribası teriminin yalnızca anamalı katlayarak artıran riba muamelesi çeşitlerini kapsadığı [kabul edilirse], bu tartışmada Bakara [Suresi'ndeki] ayetlerin anlamlarının açıkça çarpıtıldığı görülür. Dolayısıyla 'اضعافاً مضاعفة' ifadesinin riba muamelelerinin yalnızca iktisadî sonucunu gösterme amacı taşıdığıının kabul edilmesi gerekir.²²

Üretim Amaçlı Ödünçlerde Riba

Kur'an'daki riba yasağının, öncekinden [üretim ödünçünden] ziyade üretim dışı ödünçle sınırlı olduğu, zira İslâm öncesi Arap toplumunda halkın ticarî ihtiyaçlarını değil, yalnızca tüketim gereksinimlerini karşılamak için riba [muamelelerine] başvurdukları şeklinde coşkulu bir iddia duymaktayız. Bu yüzden Kur'anî riba yasağı o zaman mevcut olmayan iktisadî olgulara, mesela üretim amaçlı ödünçlere hiçbir şekilde uygulanamaz.

Burada bu problemi [daha da] derinleştirecek bir tartışmaya girmek mümkün değildir. Fakat biz biliyoruz ki, temelde bir ticaret toplumu oluşturan İslâm öncesi Arapları, faizli ticarî ödünç sisteminin yaygın olduğu çevre bölgelerde yer alan toplumlarla oldukça erken çağlardan beri sürekli ticarî ilişkiler içindeydiler. Bizzat Arapların –özellikle isim belirtmek gerekirse, Taif'teki tüccar kabilelerin, Taif'teki Muğîre [Oğulları'nın], Mekke Kureyşlilerinin, Medine Yahudilerinin- kendileri gibi ticaret toplumları için hayati önem taşıyan ticarî ödünçlerde Ribadan kaçındıkları bilinmemektedir.²³

Kur'an'ın 'البيع مثل الربا وأهل الله البيع وحرم الربا' (Alışveriş riba gibidir [demektedirler]; [oysa] Allah alışverişi helal, Ribayı haram kılmıştır) [Bakara (2), 275] ayeti, 'كان ربا يتبايعون في الجاهلية' (Cahiliye döneminde ticarî muamelelerde adet edindikleri riba bu idi),²⁴ 'ان ربا الجاهلية كان بيع الرجل البيع' (Cahiliye ribası, bir kişinin malını başkasına

²¹ Krş. [Bedewî], *Nazariyye*, s. 45.

²² Ay.

²³ Krş. Anwar Iqbal Qurayshi, *Riba and The Theory of Interest*, Ashraf Publication, Lahor, 1970, ss. 53-60.

²⁴ Taberî, *Tefsîr*, VI: 24.

satması [neticesinde] gerçekleşirdi)²⁵ şeklindeki açıklayıcı bilgiler ve diğer metinler, ribanın çoğu kere ticarî muamelelerle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda özellikle hadis kitaplarında gerçekten ticarî amaçlı, hatta İslâm'dan hemen önceki ve sonraki dönemde özel amaçlı ödüncülerin mevcut olduğu yönünde yeterli delillere sahibiz.²⁶

Fakat ribanın yasaklanmasında Kur'ân, problemi niçin bölümler ve alt bölümler hâlinde –sözgelimi, bölümlerden biri tüketim ödüncüleri, diğeri ticarî ödüncülerle ilgili olacak şekilde- ele almamıştır? Cevap basittir: Kur'ân Ribayı bir sistem olarak kaldırmayı amaçlamaktadır.

Banka Faizi

Son zamanlarda bazı bilginler,²⁷ muhtemelen hiçbir modern toplumun günümüzdeki banka sistemini kaldırarak kalkınamayacağı gerekçesiyle

²⁵ Ae. VI: 8.

²⁶ Buhârî, *Sahîh*, K. el-Zekât; İbn Mâce, *Sunen*, K. el-Buyû'; Nesâî, *Sunen*, K. el-Kırâd.

²⁷ Yaşadıkları süre içerisinde bazıları Ezher şeyhliği görevini yürütmüş olan çağdaş Arap alimlerden Müftü Abduh, Reşid Rıza, Mahmüd Şeltüt, 'Abdulwahhâb el- Hallâf ve İbrahim Zekiuddîn el- Bedewî günümüzdeki banka faizinin Kur'ân'da yasaklanan ribanın aynısı olmadığı şeklinde bir görüş ileri sürmüşlerdir. Fakat onlardan daha az yetkin olmayan Şeyh Ebû Zehra, 'Abdurrahman Tâc, Dr. Abdullah Derâz, Alâeddin el- Harûfe ve diğer birçok [bilim adamı] onların tam karşısında yer almıştır.

Banka faizinin İslâm hukukuna (Şeriat) göre helal olduğu dile getirilirken çağdaş zamanların seçkin alimlerinden Müftü Abduh'tan –bu problemi muhtemelen ilk defa o tartışmaya açmıştır- çok sık alıntı yapıldığı görülmektedir. Ancak onun Kahire Posta İdaresi'nin isteği üzerine, Müslüman mudiler tarafından işletilen Posta Tasarruf Hesapları'nda biriken nemaların yasaya uygun olarak mudiler tarafından paylaşılacağı hükmü vermesi dışında bizzat yazdığı [bir şey] bilinmemektedir. Onun görüşüne göre, posta tasarruf [hesapları]nda biriken nemalar riba grubunda değerlendirilmemelidir; fakat bunlar Posta İdareleri tarafından yürütülen *mudârabe* işlemlerinden elde edilen kazançlar olarak telakki edilmelidir.

(Faizli) banka işlemlerini *mudârabe* teorisine uygun olarak yorumlayan kişi, Abduh'un bilim adamı öğrencisi Reşid Rıza'dır. O, şer'î bakış açısına göre banka faizinin helal olduğu konusunda kendi konumunu güçlendirmek için özellikle riba ile ilgili kitapçığında ve *Menâr* Dergisi'nde [yayımladığı] aceleci derlemelerinde (sonra bunlar *Tefsîr el-Menâr* ismiyle basılmıştır) hocasından sık sık alıntılar yapmıştır.

Banka faizinin meşru olduğu [görüşünün] karşısında yer alan araştırmacılar ise, Abduh'un bu mesele ile ilgili görüşlerinin Reşid Rıza'nın yazılarındaki gibi olduğunu kabul etmede genellikle isteksiz davranmaktadırlar. Onların kanaatlerine göre, zaman zaman Reşid Rıza kendi görüşlerini hocasına isnat etmektedir.

Ezher Şeyhi Mahmüd Şeltüt, banka faizinin meşruiyetini 1050 [H.] yılına kadar reddetmiştir. Ancak bu tarihten itibaren o, görüşünü değiştirerek günümüzdeki banka faizinin meşru olduğu hususunda Reşid Rıza ve diğerleri ile aynı safta yer almıştır. Diğer yandan İbrahim Zekiuddîn el-Bedewî, ilk yazılarında banka faizinin sadık bir savuncusu

şasırp, İslâmî riba yasağının konvansiyonel bankaların mudilerine ödedikleri veya borçlularından aldıkları banka faizini kapsamayacağını pek hararetle ileri sürmektedirler.

Bu araştırmacılar tarafından banka faizi hususunda ileri sürülen görüşler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

(i) Banka faizi *riba en-nesîe* (ödünçlerde gerçekleşen riba), yani İslâm öncesi dönemde ilk vade için değil de, müteakip vadeler karşılığında ribevî fazlalık şartı sebebiyle anamalı katlayarak arttıran *cahiliye ribası* türünden değildir. Diğer yandan banka faizi, iki kat ve tekrar iki kat artmayı gerektirmez, dolayısıyla Kur'ânî riba yasağına girmez.

(ii) Banka faizi, Kur'ân tarafından yasaklanmayan *riba el-fadl* [aynı cins malların alışverişlerinde gerçekleşen riba] ile bir tutulmalıdır. Bu yüzden banka faizi, *riba el-fadl*da olduğu gibi, meşru [helal] olması hoşgörülü bir şekilde karşılanmalıdır veya aksi hâlde kesinlikle ehil otoriteler tarafından [ele alınan] bir *içtihat* konusu kabul edilmelidir.

(iii) Günümüzdeki banka işlemleri, *mudârabe* muamelesi (sermaye sahibi ile iş yapan arasındaki ortaklık) gibidir. Klasik *fakihlerin* görüşlerine göre *mudârabe*, sadece kârın [ortaya konan sermayeye, emeğe vb.] orantılı bir şekilde paylaşılması hususunda karşılıklı anlaşma sağlanarak yapıldığında meşrudur. Bankacılıktaki tek farklılık ise, sermaye karşılığındaki kâr oranının [başta] belli olmasıdır. Klasik fakihler tarafından ileri sürülen bu görüşe herkesin karşı çıkma hakkı vardır; çünkü bu hak, hiçbir Kur'ânî hükme zıt düşmez, zira bu meselede Allah'ın Kitabı sessiz kalmaktadır.

(iv) Bu, [el-] *Maslaha el-Âmme*, yani Müslümanların refahı düşüncesi çerçevesinde kabul edilmelidir.

(v) Bu, bir hukuk özdeyişi olan 'الضرورات تبیح المحظورات', yani *zaruretler meşru olmayanı meşru kılar* [ilkesi] çerçevesinde kabul edilmelidir.²⁸

Bu görüşlerin banka faizinin *riba en-nesîe*den farklı olduğunu ispatta ne kadar yetersiz kaldığını görmek için *bey' bi'n-nesie* ve çıkar karşılığı ödünç ile ilgili biraz önceki tartışmaya tekrar dönebiliriz. Ancak görüşümüzü tekrar tekit etmek için ifade edilmelidir ki, *riba en-nesîe* ile bugünkü banka faizinin farklı olduğunu gösterecek hiçbir temel dayanak bulunmamaktadır. Onların [yani banka faizinin meşru olduğunu savunanların] aynı grupta toplanmalarını sağlayan faktörün, ribevî fazlalık veya faiz muamelelerinin gerekçesini

olmuş, ancak sonra görüşünü yeniden gözden geçirmiş ve konuyla ilgili kapsamlı bir çalışma olan *Nazariye el-Ribâ el-Muharram fi el-Şerîa el-İslâmiyye* isimli kitabını telif etmiştir. Bu makaleyi hazırlarken çokça kullandığımız bu çalışmasında müellif, Reşid Rıza ekolü tarafından ileri sürülen delillerin hepsini başarıyla çürütmüştür.

Ayrıntılar için bkz. Bedewî, *Nazariyye*, ss. 223-250. Ayrıca bkz. Alâeddin el-Harûfe, *el-Ribâ ve'l-Fâide*, Matbaa el-Sicî, Bağdat, 1381/1962, ss. 83-113, Ebû Zehra ve bizzat müellif tarafından yazılan iki *Mukaddime*.

²⁸ Ay.

açıklayan vade olduğu açıktır. [Fakat] İslâm öncesi dönemde *riba el-nesîe* işlemindeki anamalin özelliğinin, muamelenin müteakip vadeleri süresince [alınan] ribevî fazlalığın aşırılığı sebebiyle katlanarak artma olduğunu gösterecek hiçbir delil yoktur. Aynı şekilde çağdaş bankacılıkta daha ilk vadesinden itibaren hesaplamada makul faiz oranının [esas alındığı] da doğru olmayabilir. Fahiş riba oranının bir vadenin arkasından veya makul faiz oranının muamelenin başından itibaren belirlenip belirlenmemesi de önemli değildir. Her ikisi de aynı mecrada seyreder. Bununla birlikte cahiliye ribasının her türünde anamal miktarının gerçekten ikiye kat hâlinde artmasının yeterli delillerle ispat edilmesi, bu durumu *riba en-nesîe* ile banka faizini birbirinden ayıran bir faktör olarak görmek isteyenlere düşmektedir.

Banka faizini *riba el-fadl* ile bir tutma –ki, burada amaç, banka faizine karşı bir noktaya kadar yumuşak tavır sergilemeyi sağlayacak bir temel oluşturmaktır- sorunu şimdiye kadar görüldüğü şekilde kesinlikle sonuçlandırılmaz. Benzer bir şekilde günümüzdeki bankacılık işlemleri de İslâm hukukçuları tarafından meşruluğu kabul edilen kâr-zarar ortaklığı (*mudâ-rabe*) şeklinde yorumlanamaz. Bu, her ikisinin de ekonomik yönlerinin dikkatli bir analizini gerektirmektedir. Fakihlerin [sözleşmenin] her iki tarafı için de hem kârı, hem de zararı gerektiren mudarabesinde zarar durumunda sermaye sahibi sermayesinden, iş yapan ise işine karşılık alacağı ücretten zarar eder. Kâr durumunda ise, her iki taraf da sözleşmede kararlaştırılan oranlarda paylarını alırlar. Ancak sermaye için kârın garanti edildiği banka müesseselerinin çağdaş mudarabesinde, yatırımcı [sözleşmede] kararlaştırıldığı gibi kârını alır. [Oysa] çalışan tarafın hoşnut kalacağı herhangi bir fazlalık olmalıdır. Problemin temel noktasını ise şu durum oluşturmaktadır: Zarar hâlinde, çalışan taraf zararı karşılamak için bazı önlemler almaktan tek başına sorumlu olmak zorunda iken, ilaveten de işine karşılık kazanması gereken miktarı kaybederken, yatırımcı kârın garanti altına alınan yüzdesinden bir kuruş bile kaybetmemektedir.²⁹

Görüşlerini özetlediğimiz ulema grubu tarafından Şer'î bakış açısıyla banka faizini meşrulaştırmak için [ileri sürülen] delillerin onların fikirlerinin bütün yapısını çökerten temel bir eksiklik içermekte olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır. İncelemelerinde onların hepsinin de banka faizinin *riba el-nesîe* olmadığını, dolayısıyla meşru olduğunu varsaydıkları görülmektedir. Aynı zamanda onlar onun [banka faizinin] *riba el-fadl* kadar *icthâh* konusu olduğunu düşünmektedirler. Onlar bu noktada da durmamaktadırlar. Kendilerinin tercih ettikleri [ve bizim de] buraya kadar [özetlediğimiz] fikirleri açıkça ikna edici olmadığı için onlar *maslahat*, yani halkın refahı ilkesinden ve 'الضرورات تبیح المحظورات' yani *zaruretler meşru olmayanı meşru kılar* özdeyişinden yardım dilemektedirler. Banka faizinin cahiliye ribasına benzemediği bilinirken, problem niçin *maslahat* ve *zaruret* yardımıyla çözülsün ki? Bu noktada yeniden düşünme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

²⁹ Ay.

Sonuç

Yukarıdaki sayfalarda *riba el-Câhiliyye* kavramını analiz ederken onun İslâm öncesi dönemde ne anlama geldiğini tespit etmeye çalıştık ve bunu günümüzdeki banka faizi ile mukayese ettik. Aynı zamanda cahiliye ribasının insanların ağır borç altına girmeleri ile sonuçlanan acımasız bir muamele şekli olduğunu gösterdik. Yine biliyoruz ki, ödünç para verme işi eskiden şahısların ellerinde iken, modern zamanlarda güçlü kurumlar tarafından düzenlenmekte ve kontrol altında tutulmaktadır. Bu, halkın çoğunluğunun ekonomik yönden sömürülmesi imkânını belki de artırmaktadır. Bu tür sömürünün artmasının engellenmesine dünyanın her yerinde şiddetle ihtiyaç hissedilmektedir. Bu amaçla fiilî olarak çeşitli çarelere başvurulmaktadır. Bazı ülkelerde banka müesseselerinin millîleştirilmesi bu amacın başarıya ulaşması yolunda atılmış cesur bir adım olarak görünmektedir.

Ancak geçen tartışmalarda da ortaya koyduğumuz gibi, cahiliye ribası ile çağdaş banka faizi arasındaki benzerlik, ekonomi [görüş]lerini tamamen İslâm'ın ilkeleri üzerine kurmak isteyen Müslümanlar açısından hâlâ bir kargaşa kaynağıdır. İster modernist, ister gelenekçi olsun bir çok Müslüman düşünür, bu problemi ya banka faizini basit bir şekilde reddederek ya da ekonomik sistemin bütünü üzerinde kapsamlı bir yaklaşım sergileyerek çözmeye çalışmaktadır. Tartışma hâlâ devam etmektedir ve problem İslâm ümmetinin özellikle diğer bütün sosyo-ekonomik konuları ile ilgili ciddî bir araştırma yapılması gereğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte ekonomik sömürü yollarını ortadan kaldırmak için, günümüzdeki banka işlemlerini Kur'ânî sistemde ribanın karşıtı olan *bey'* [satım] kavramına daha da yaklaştıracak çözümler bulunmasına [ihtiyaç] hissedilmektedir. Kârın ve zararın bankalarla mudîler arasında paylaşılması metodunun riba ile banka faizi arasındaki benzerliği ortadan kaldırabileceği ileri sürülmektedir.